

e-ISSN 3060-5059

DOI: 10.67227

IJTIMOYIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNAL

Scientific and Innovative Research in
Social and Humanitarian Studies

Vol. 3 • Issue 9

2026

Founded in 2024

publishscience.uz

publish_science_journal@mail.ru

PEER REVIEWED • OPEN ACCESS

AHMAD YASSAVIY “DEVONI HIKMAT”IDA ILOHIY ISHQ VA TASAVVUFIY TAFAKKUR TALQINI

Eshdavlatova Aziza Ubaydulla qizi

Turon universiteti, o'qituvchi, PhD.

e-mail: eshdavlatova1991@mail.ru ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-4061-7367>

Annotatsiya.

Xoja Ahmad Yassaviy (taxm. 1093–1166) turkiy xalqlar orasida Yassaviya tariqatining tarqalishi va ma'naviy-tasavvufiy dunyoqarashning shakllanishida muhim rol o'ynagan. Uning tasavvufiy va axloqiy-didaktik pand-nasihatlari “Devoni hikmat”da jamlangan. Mazkur asarda ilohiy ishq tushunchasi strukturaviy va g'oyaviy jihatdan markaziy mavzu sifatida namoyon bo'ladi. “Devoni hikmat”da ishq Alloh vasliga yetishning birlamchi vositasi sifatida talqin qilinib, haqiqiy oshiqlik insondan nafsiy istak-xohishlarga qarshi mujohada qilish, dunyoviy bog'liqliklardan zuhd etish va ma'naviy poklanishni taqozo etadi. Bu jarayon sayru suluk orqali, shayx yoki murshid rahbarligida bosqichma-bosqich amalga oshiriladi.

Kalit so'zlar: ilohiy ishq, tasavvuf, Ahmad Yassaviy, nafs, mujohada, fano, vahdat, sayru suluk, murshid.

ИНТЕРПРЕТАЦИЯ БОЖЕСТВЕННОЙ ЛЮБВИ И СУФИЙСКОГО МЫШЛЕНИЯ В «ДЕВОНИ ХИКМАТ» АХМАДА ЯССАВИ

Эшдавлатова Азиза Убайдулла кизи

Университет Turon, преподаватель, PhD.

Аннотация.

Ходжа Ахмад Яссави (ок. 1093–1166) сыграл важную роль в распространении тариката Яссавия среди тюркских народов и формировании духовно-суфийского мировоззрения. Его суфийские и нравственно-дидактические наставления собраны в «Девони хикмат». В данном произведении понятие божественной любви выступает центральной темой как в структурном, так и в идейном отношении. В «Девони хикмат» любовь трактуется как первостепенное средство достижения близости к Аллаху, а истинная любовь требует от человека борьбы с желаниями нафса, отречения от мирских привязанностей и духовного очищения. Этот процесс осуществляется поэтапно посредством духовного пути — сайру сулук — под руководством шейха или муршида.

Ключевые слова: божественная любовь, суфизм, Ахмад Яссави, нафс, муджахада, фана, вахдат, сайру сулук, муршид.

THE INTERPRETATION OF DIVINE LOVE AND SUFI THOUGHT IN AHMAD YASSAVI'S “DEVONI HIKMAT”

Eshdavlatova Aziza Ubaydulla qizi

Turon University, Lecturer, PhD.

Abstract.

Khoja Ahmad Yassavi (c. 1093–1166) played an important role in the spread of the Yassawiyya Sufi order among Turkic peoples and in the formation of a spiritual and Sufi worldview. His Sufi and moral-didactic teachings are collected in *Devoni Hikmat*. In this work, the concept of divine love emerges as a central theme both structurally and ideologically. In *Devoni Hikmat*, love is interpreted as a primary means of attaining closeness to Allah, while true devotion requires the individual to struggle against the desires of the nafs, renounce worldly attachments, and attain spiritual purification. This process is realized gradually through *sayr-u suluk*, the spiritual journey undertaken under the guidance of a sheikh or murshid.

Keywords: divine love, Sufism, Ahmad Yassavi, nafs, mujahada, fana, wahdat, sayr-u suluk, murshid.

Kirish. Ishq insoniyat madaniy tafakkuri tarixida eng ko'p muhokama qilingan muhim va teran tushunchalardan biri bo'lib, u falsafa, din, tasavvuf va adabiyot kabi turli bilim sohalarida turlicha nigoh va konsepsiyalar asosida talqin qilingan. Biroq bu talqinlarning barchasi ortida umumiy bir bilish yo'nalishi mavjud: ishq insonni o'z chegaralaridan yuksaltiradigan, uni o'zidan kattaroq bir haqiqatga yaqinlashtiruvchi yangilovchi va o'zgartiruvchi kuch sifatida namoyon bo'ladi. Tasavvufiy an'anada ishq tushunchasi ana shu o'zgartiruvchi xususiyatni eng chuqur ifodalagan tushuncha sifatida ajralib turadi. So'fiylar nazarida inson vujudining haqiqiy mohiyati Haq bilan uzviy aloqada bo'lib, dunyoviy mavjudlik esa vaqtinchalik va zohiriy tabiatga egadir. Shu bois ilohiy ishq insonni foni narsalardan boqiy

Haqqa yo'naltiruvchi ma'naviy kuch sifatida qaralgan.

Ahmad Yassaviyning "Devoni hikmat" asari ushbu tasavvufiy ishq tushunchasini turkiy xalqlar orasida ommalashtirgan va xalqona shaklda ifodalagan ilk yirik manba sifatida turkiy tasavvufda alohida o'rin egallaydi.

MATERIALLAR VA METODLAR (MATERIALS AND METHODS)

Tasavvuf tarixida ishq tushunchasi VIII asrdan boshlab markaziy mavzulardan birini tashkil etib keladi. Ushbu tushuncha Allohga bo'lgan muhabbat, Haqqa intilish, ma'naviy kamolot va visol tushunchalari bilan chambarchas bog'liq holda turkiy tasavvuf adabiyotida ham keng yoyilgan.

Qushayriy, G'azzoliy, Aflotun, Plotin, Robiya al-Adaviya, Mansur Halloj, Ahmad G'azzoliy, Abdulqodir G'iloniy, Ibn Arabiy, Mavloni Rumi, Yunus Emro va Ahmad Yassaviy kabi mutafakkir va so'fiylarning har biri ishqni insonni o'zligidan yuksaltirib, Haqqa yaqinlashtiruvchi ma'naviy kuch sifatida talqin qilgan. Tasavvufda haqiqiy ishq oddiy insoniy mayl yoki hissiy holatdan mohiyat jihatidan farq qiladi. U oshiqning butun mavjudligini qamrab oladigan, uni nafsiy bog'liqliklardan xalos etadigan, ilohiy haqiqatga ochiq qiladigan ruhiy jarayondir. Shu nuqtayi nazardan ishq — bir tomondan ruhiy holat, ikkinchi tomondan esa tasavvufiy yo'lning asosiy qismidir.

Ahmad Yassaviy ta'limotida ishq insonning ma'naviy kamolotga erishishidagi asosiy vosita sifatida namoyon bo'ladi. Uning "Devoni hikmat"idagi hikmatlarida oshiqning ruhiy-kechinmali holati, nafs bilan kurashish, dunyodan yuz o'girish, murshidga ergashish, ko'z yoshi, dard va ilohiy visol tushunchalari ishq bilan uzviy bog'liq holda yaxlit va tizimli tarzda ifodalangan.

MUHOKAMA (DISCUSSION)

Tasavvufiy atama sifatida ishq inson qalbining Allohga bo'lgan tub intilishidir. Bu intilish shunchaki xohish yoki irodadan kelib chiqmaydi, u insonning mohiyatiga singdirilgan ilohiy ehsondir. Tasavvufda ishqning mohiyati oddiy muhabbatdan tubdan farq qiladi. Ilohiy ishq oshiqning butun vujudini, fikrini, irodasini va hissiyotini to'liq qamrab oladi.

Tasavvufda oshiqning ma'naviy maqomi uning ishq haqidagi og'zaki da'vosi bilan emas, balki ushbu da'voni amaliy hayotida namoyon etishi bilan belgilanadi. Haqiqiy oshiq ishqning barcha talablarini amalda bajaruvchi kishidir. Ishq faqat so'z va hissiyot bilan cheklanadigan holat emas, balki insonning butun hayot tarzini o'zgartiruvchi ulkan ma'naviy mas'uliyatdir. Ahmad Yassaviy bu haqiqatni "Devoni hikmat"ida quyidagicha ifodalaydi:

"Ishq da'vosin menga qilma, yolg'on oshiq,
Oshiq bo'lsang, bag'ring ichra ko'z qoni yo'q" [1].

Tasavvuf metodologiyasida ishq yo'liga kirgan insonning eng muhim vazifasi nafsni poklashdir. Nafs tasavvufda insonni Haqdan uzoqlashtiradigan istak va mayllarning asosiy manbai sifatida ta'riflanadi. Shu sababli riyozat, mujohada, uzlat va xilvat kabi ma'naviy intizom usullari orqali nafs tarbiyalanadi.

Riyozat — nafs istaklarini jilovlash, badan va ruhni ma'naviy mashaqqatlarga o'rgatish, tafakkurni o'tkinchi va dunyoviy narsalardan uzoqlashtirib, Allohga yo'naltirish metodologiyasidir. Tasavvufdagi "o'lmasdan oldin o'lish" tushunchasi ham insonning o'z nafsiy "men"idan voz kechishini anglatib, bu jarayon ishqning zaruriy dastlabki sharti sifatida qaraladi. Yassaviy nafs bilan kurash haqida shunday yozadi:

"Qul Xoja Ahmad, olay desang Haqdin ulush,
Boyaziddek nafsing bila tun-kun urush" [2].

Tasavvuf adabiyotida ishq ko'pincha botiniy sir sifatida talqin qilinadi. Chunki ilohiy ishqning ichki fenomenologik holatini uni shaxsan boshdan kechirmagan kishiga to'liq yetkazish nazariy jihatdan mumkin emas. Shu bois so'fiylar ilohiy ishqni ramz, timsol va majozlar orqali ifodalagan — bu uslub tasavvuf poetikasining asosiy metodologik belgisiga aylangan. Yassaviy bu haqiqatni quyidagicha ta'kidlaydi:

"Oshiqlari malomatdin qochmas bo'lur,
Nodonlarga bunin sirrin ochmas bo'lur" [3].

Tasavvufda insonning Haqqa tomon ma'naviy safarini ifodalovchi "sayr-u suluk" tushunchasi ishq yo'li bilan uzviy bog'liqdir. Ishq yo'li tariqatda eng mashaqqatli sifatida ta'riflanib, u insonning o'z-o'zini tarbiyalashi, nafsini jilovlashi va murshid ko'rsatmalariga itoat qilishini taqozo etadi. Tasavvufiy an'anaga ko'ra, sayr-u suluk murshid yoki yo'l ko'rsatuvchi rahbarligida amalga oshiriladi. Murshid yo'lning xavf va to'siqlarini bilgan holda muridga ma'naviy yo'l-yo'riq beradi. Yassaviy nazarida ham murshidsiz ishq yo'lini bosib o'tish mumkin emas:

"Shariatsiz tariqatga o'tub bo'lmas,
Haqiqatsiz ma'rifatga yetib bo'lmas,
Pirsiz hargiz shavq sharobin totib bo'lmas,
Totsa bo'lmas pir xizmatin qilmaguncha" [1].

Tasavvuf metodologiyasida yuksak ma'naviy maqomga erishishning birlamchi sharti foniy va vaqtinchalik narsalarni boqiy Haqdan ustun qo'ymaslikdir. Ishqning haqiqati ma'shuqdan boshqa barcha o'tkinchi narsalarning mohiyatan yo'q bo'lishi bilan amalga oshadi. Inson vujudi, sevgan narsalari, mol-mulki va nafsiy istaklarining barchasi ilohiy ishqqa to'sqinlik qilishi mumkin. Haqiqiy ishqda esa oshiq, ishq va ma'shuqning birligiga — vahdatga erishiladi. Bu holat jon, mol-mulk va dunyoga oid barcha bog'liqliklardan voz kechishni talab qiladi.

Oshiq ana shu bosqichga yetganida u butun koinotdagi mavjudotlar Haqning tajallilaridan iborat ekanini to'g'ridan-to'g'ri idrok etadi. Yassaviy buni quyidagi hikmat orqali ifodalaydi:

"Alloh saxiy, lutfin ko'rub, hayron qolgil,
Ko'rarmen, deb fano bo'lub keldim mano" [2].

Tasavvuf ahli ularning hayotida duch kelgan qiyinchilik, riyozat va balolarni shikoyat bilan emas, balki Haq

taqdirining tajallisi sifatida sevib, sabr bilan ko'targan. Chunki ne'mat ham, mashaqqat ham Allohning taqdiridir. Unga rizo bo'lish esa Haq oshig'ining farz vazifasidir. Bundan tashqari, hayotdagi qiyinchiliklar va dard-alamlar, agar inson ulardan zarur ma'naviy saboq olishni uddalasa, uni nafsiy istak-xohishlarning salbiy ta'siridan tozalovchi vosita vazifasini bajaradi.

Ahmad Yassaviy bu haqiqatni "Devoni Hikmat"ida ko'p o'rinlarda ko'z yoshi ramzi orqali ifodalaydi. Haqning jamolini ko'ra olish yoki ko'ra olmaslik xavotiri darveshga eng katta dard va hasrat bo'lib, bu dard ko'z yoshida o'zining eng samimiy ifodasini topadi:

"Oshiqlarni ko'p kuydirgan Haq diydori,
Oning uchun tinmay yig'lab qilur zori" [3].

Ishq haqida fikr bildirgan barcha mutafakkir, shoir, so'fiy va faylasuflarning asosiy xulosasi shundan iboratki, oshiq, ma'shuq va ishq oxir-oqibat birlikka — vahdatga aylanadi. Bu nuqtada oshiq bilan ma'shuq o'rtasidagi farq yo'qoladi. Oshiq o'zligini yo'q qilgani sababli ma'shuqda fano topadi. Yassaviy nazarida Alloh o'z ishqini Uni istagan va U uchun ko'z yosh to'kkan kishiga bevosita ehson qiladi. Ilohiy ishqning manbai insonning intilishi emas, balki Allohning irodasidir. Yassaviy bu haqiqatni hayratlanarli aniqlikda ifodalagan:

"Qirq yettimda yetti yoqdin ilhom yetti,
Soqiy bo'lub jomi sharob Xojam tutti" [4].

Muhabbatulloh — Allohning bandalariga va'da qilgan ilohiy ne'matidir. Bu ne'mat nasib etishi bilan inson "shavq sharobi"ni ichadi. Tasavvufda bu ramz ruhiy ma'rifatning to'liq ochilishini ifodalaydi:

"Shavq sharobin ichtim ersa qildi xarob,
Muhabbatni o'ti birlan bag'rim kabob" [5].

Ishqning nihoyasi Haqqa yetishmoq sifatida talqin qilinsa-da, u aslida cheksiz va tubsiz jarayondir. Chunki oshiq ma'shuqni izlar ekan, oxir-oqibat o'ziga qaytadi va uni o'zida topadi. Shu sababli ishq dardi davosi yo'q dard sifatida qayta-qayta ifodalangan. Fuzuliyning mashhur misralarida bu haqiqat yorqin aks etadi:

"Yo Rab, baloyi-ishq ila qil oshno mani!
Bir dam baloyi-ishqdan etma judo mani!" [6]

Ahmad Yassaviy ham ana shu haqiqatni o'ziga xos xalqona til bilan quyidagicha ifodalaydi:

"Ey bexabar, ishq ahlidin bayon so'rma,
Dard istagil, ishq dardig'a darmon so'rma" [7].

Mavloni Rumiyni ishqqa "Ey barcha dardlarimizning davosi, shod bo'li!" deya murojaat qilishi ham ishqning ayni paytda ham dard, ham davo ekanini ko'rsatadi. Ahmad Yassaviyning fikricha, Haq ishq cheksiz va chegarasiz buyuk Yaratuvchiga bo'lgan muhabbat bo'lganligi sababli, ishqning o'zi ham cheksiz va nihoyasizdir.

NATIJALAR (RESULTS)

XII asr tasavvuf adabiyotining yirik vakili Ahmad Yassaviyning "Devoni Hikmat" asarida ilohiy ishq tushunchasi strukturaviy va g'oyaviy jihatdan asosiy tushuncha sifatida namoyon bo'ladi. Boshqa ijodkorlarda bo'lgani kabi, Yassaviyda ham Haq ishq tavhid — birlikning va shu orqali imonning asosini tashkil etadi. Chunki ishqda ko'plikdan birlikka tomon harakatlanish mavjud, uning nihoyasi esa ma'shuq bilan inson o'rtasidagi barcha to'siqlarni bartaraf etib, vahdat haqiqatini anglashdan iborat.

Ushbu to'siqlarning yo'qolishi nafsni tarbiyalash, "menlik"ni bartaraf etish, dunyodan kechish va nafsni poklash kabi ruhiy intizom bosqichlarini o'z ichiga oladi. Tasavvufiy terminologiyada bu jarayon mujohada deb atalib, uning yo'nalishi "sayr-u suluk" tizimi orqali belgilanadi.

Tasavvufiy an'anani umumiy nazariyasiga muvofiq, Ahmad Yassaviy nazarida ham bu jarayonni murshid va yo'l ko'rsatuvchisiz yakunlash mumkin emas. Ilohiy ishqning so'nggi bosqichi bo'lgan vahdatga erishish — insonning o'zligini yo'qotib, Haq bilan baqo topishi, aslida insonning ruhiy kamol topishidir.

XULOSA (CONCLUSION)

Ahmad Yassaviy "Devoni Hikmat"idagi ilohiy ishq konsepsiyasini turkiy xalqlar orasida xalqona tilda va oddiy adresatga yo'naltirilgan shaklda ifodalagan. Bu esa uning konsepsiyasining metodologik jihatdan ajralib turishini ko'rsatadi. Yassaviyda ilohiy ishq Allohning ehsoni, sirli va ko'z yoshi hamroh bo'lgan muqaddas yo'l, davosi va nihoyasi bo'lmagan ilohiy dard sifatida talqin qilinadi. Bu dard ayni paytda ishq yo'lining yagona haqiqiy davosi hamdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ahmad Yassaviy. *Devoni hikmat: Faqrnoma. Hikmatlar*. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa birlashmasi, 1992. – 208 b. – URL: <https://qr.natlib.uz/book/get/602> Академия Кадров Бизнеса
2. Muhammad Fuzuliy. *Asarlar: ikki jildlik. 2-jild: Layli va Majnun*. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi badiiy adabiyot nashriyoti, 1968. – URL: <https://www.uzbekliterature.uz/sites/default/files/58.pdf> Uzbek Literature
3. Komilov N. *Tasavvuf*. – Toshkent: Movarounnahr, 2009. – 448 b. – URL: <https://kitobxon.com/oz/kitob/tasavvuf> КИТОБХОН
4. Alisher Navoiy. *Nasoyim ul-muhabbat // Mukammal asarlar to'plami: 20 jildlik*. – 17-jild. – Toshkent: Fan, 2001. – 518 b. – URL: <https://ziyouz.uz/durdona-toplamlar/alisher-navoiy-mukammal-asarlar-toplami/>